

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-4>

Долинська Марія Степанівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Дослідження присвячене актуальним проблемам українського земельного права. Розглядаються питання правового та законодавчого регулювання інституту вирішення земельних спорів.

Метою статті є аналіз розвитку інституту земельних спорів у незалежній Україні як одного зі способів захисту земельних прав та інтересів.

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із розширенням земельних правовідносин у сучасній Україні.

Авторкою прослідковано розвиток правового інституту земельних спорів на українських теренах протягом 1990–2024 років.

Під час дослідження використовувалися загальнонаукові підходи та методи, а також спеціальні. Важливу роль у науковій розвідці відіграли порівняльно-правовий та історико-правовий методи, а також аксіологічно-правовий підхід та компаративний аналіз.

Здійснено аналіз нормативно-правових та законодавчих актів, а також праць науковців та практиків щодо правового інституту вирішення земельних спорів.

Автор стверджує, що початки правового регулювання земельних спорів спостерігаємо у «Руській Правді» – відомому джерелі Київської Русі.

На думку науковця, Земельний кодекс України у редакції 1992 року більш детально регулював порядок вирішення земельних спорів, ніж Земельний кодекс України 2001 року.

У результаті дослідження автор схиляється до виокремлення трьох основних етапів розвитку законодавчого регулювання вирішення земельних спорів у незалежній Україні.

Перший етап охоплює 1990–2001 роки; другий – 2001–2020 роки, третій етап розпочався у 2022 році та триває дотепер.

Однією з найбільш ефективних форм вирішення земельних спорів у сучасній Україні повинна виступати медіація, результатом якої є угода, що укладається в письмовій формі.

Автор стверджує, що у майбутньому важлива роль у врегулюванні земельних спорів має належати нотаріусам-медіаторам.

Ключові слова: земельне законодавство, суд, органи місцевого самоврядування, земельний конфлікт, медіація, нотаріус-медіатор, реєстрація правочину.

Dolynska Mariia. Land disputes in modern Ukraine: historical and legal survey

Abstract. The study is devoted to current problems of Ukrainian land law. Issues of legal and legislative regulation of the land dispute settlement institute are considered.

The purpose of the article is to analyze the development of the institute of land disputes in independent Ukraine, as one of the ways to protect land rights and interests.

The relevance of the research topic is directly related to the expansion of land legal relations in modern Ukraine.

The author traced the development of the legal institute of land disputes on Ukrainian territory during 1990–2024.

When conducting the research, general scientific approaches and methods, as well as special ones, were used. An important role in scientific research was played by comparative-legal and historical-legal methods, as well as axiological-legal approach and comparative analysis.

The analysis of regulatory and legislative acts, as well as the works of scientists and practitioners regarding the legal institute for the resolution of land disputes, was carried out.

The author claims that the beginnings of legal regulation of land disputes can be observed in “Ruska Pravda”, a well-known source of Kyivan Rus.

According to the scientist, the Land Code of Ukraine in the 1992 edition regulated the procedure for resolving land disputes in more detail than the Land Code of Ukraine of 2001.

As a result of the research, the author is inclined to single out three main stages of the development of legislative regulation of land dispute resolution in independent Ukraine.

The first stage covers the years 1990–2001; the second – 2001–2020, the third stage began in 2022 and continues until now.

One of the most effective forms of resolving land disputes in modern Ukraine should be mediation, the result of which is an agreement based on the results of the mediation concluded in writing.

The author claims that in the future, notaries-mediators should play an important role in settling land disputes.

Key words: land legislation, court, local self-government bodies, land conflict, mediation, notary-mediator, deed registration.

Вступ. Загально відомо, що земельні спори на українських теренах беруть свої початки ще з існування та діяльності древніх племен, які займалися землеробством, тобто з виникненням земельних правовідносин.

Засади правового регулювання вирішення земельних спорів спостерігаємо за часів Київської Русі.

Це знайшло відображення у відомому збірнику «Руська Правда». Прикладом можуть слугувати норми статті 34 Короткої редакції «Руської Правди», а також статті 72 Просторової редакції вищевказаного збірника, де було врегульовано питання відповідальності за порушення межових знаків та руйнування огорож.

На думку А. Мірошниченка, це свідчить про кримінально-правову охорону прав землевласників та землекористувачів [1, с. 44].

Незалежність України та запровадження значущих прогресивних реформ, у тому числі у землекористуванні, призвело до розширення видів земельних правовідносин. Це своєю чергою призвело до розширення видів земельних спорів, що і стало метою цієї наукової розвідки.

Протягом 1991–2024 також відбулися зміни у законодавчому регулюванні способів вирі-

шення земельних спорів, що також спонукало до проведення дослідження.

Висновки наукової роботи сприятимуть подальшому розвитку земельного права, в тому числі щодо розвитку правового регулювання інституту земельного спору в Україні.

Метою дослідження є аналіз еволюції законодавчого регулювання розвитку інституту земельних спорів протягом 1990–2024 років в Україні.

Матеріали та методи. Певні проблемні питання земельного права та інституту земельних спорів протягом останніх років розглядалися науковцями в основному у підручниках, посібниках та лише в окремих наукових статтях та монографічних дослідженнях.

Варто відзначити праці науковців та практиків: Д. Бусуйок, І. Каракаша, Л. Лейби, Н. Стеценко, П. Кулинич, В. Мірошниченко, І. Ігнатенко, В. Мироненка, М. Шульги, М. Ващишин, Д. Федчишин, Д. Данілік, В. Кривова, Ю. Юрченко та інших.

Однак зміни у правовому регулюванні щодо порядку вирішення земельних спорів протягом останніх років залишаються недостатньо розкритими науковцями та практиками, що спонукають до проведення дослідження.

Під час дослідження розвитку земельних правовідносин в Україні автором використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

У тому числі використано: діалектичний, порівняльно-правовий та історико-правовий методи, а також аксіологічно-правовий підхід та компаративний аналіз.

Результати. Варто пригадати, що у радянській Україні не існувало приватної власності на землю.

Так, згідно зі статтею 3 Земельного кодексу Української РСР 1970 року [2] земля була виключною власністю держави та надавалася лише у користування.

Питання вирішення земельних спорів тоді було врегульовано в окремому десятому розділі кодексу, який називався «Вирішення земельних спорів» та включав статті 157–168.

З аналізу вищевказаних норм видається, що основна роль у вирішенні земельних спорів належала Раді Міністрів УРСР та виконавчим комітетам місцевих рад.

При цьому законодавець у статтях 167 та 168 законодавчого акта встановив випадки вирішення земельних спорів у судовому порядку.

По-перше, це спори між співвласниками індивідуальних будівель, щодо порядку користування спільною земельною ділянкою, наданою співвласниками індивідуальних будівель на землях міст, селищ міського типу та на земельних ділянках у сільських населених пунктах, що надані відповідними сільськими радами.

По-друге, це майнові спори, що пов'язані із земельними відносинами:

а) які виникли між державними, кооперативними (окрім колгоспів), громадськими підприємствами, організаціями та установами, що вирішувалися органами арбітражу;

б) у яких однією зі сторін або двома сторонами виступають колгоспи чи громадяни, що вирішувалися у судовому порядку. Законодавцем було зроблено примітку, відповідно до якої це правило застосовувалося у випадку, якщо інше не було встановлено законодавством СРСР і УРСР [2].

Як стверджує В.Семчик, базовою основою розвитку земельного законодавства тоді був загальносоюзний Закон «Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік» 1968 року, а компетенція органів державної влади УРСР у галузі регулювання земельних відносин встановлювалася в межах союзного земельного законодавства [3, с. 72].

М.Шульга, І.Ігнатенко, Д.Федчишин стверджують, що в УРСР земельні спори вирішувалися здебільшого органами загальної компетенції, які здійснювали управління державним земельним фондом [4, с. 76].

Наступний Земельний кодекс Української РСР від 18 грудня 1990 року, окрім державної власності на землю, також встановлює постійне володіння землею, яким користуються колгоспи, радгоспи, інші державні, кооперативні, громадські підприємства; установи та організації, релігійні організації для ведення сільського та лісового господарства [5].

У розділі VIII «Вирішення земельних спорів», який включав статті 103–113, законодавцем в основному запозичено норми з попереднього Земельного кодексу УРСР 1970 року.

У статті 103 законодавчого акта встановлено перелік органів, які уповноважені до вирішення земельних спорів. Законодавець виокремлює такі органи: місцеві ради народних депутатів, суд, державний арбітраж та третейський суд [5].

Прийняття 13 березня 1992 року Законом № 2196-XII «Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР» [6] нової редакції вищевказаного Земельного кодексу не спричинило суттєвих змін у розвитку інституту земельних спорів порівняно з попереднім законодавчим актом 1990 року. Це видається з того, що розділ VIII «Вирішення земельних спорів» і надалі складався з одинадцяти статей (103–113).

При цьому звертаємо увагу на те, що законодавцем здійснено виокремлення двох видів земельних спорів: на властиво самі земельні спори та на майнові спори, які пов'язані із земельними відносинами.

Так, у статті 103 акта повторено норми частини першої статті 103 оригінальної первинної редакції Земельного кодексу 1990 року.

У статті 104 кодексу встановлено перелік органів, які вправі розглядати майнові спори, що пов'язані із земельними відносинами. До таких органів віднесено суди, арбітражні та третейські суди.

Як позитивне слід відзначити, що законодавцем наголошено, що вказані органи також вправі вирішувати земельні спори щодо відшкодування збитків та визначення їх розмірів [6].

Прийняття 25 жовтня 2001 року Земельного кодексу України [7] стало визначною подією у регулюванні земельних правовідносин у державі та у законодавчому регулюванні вирішення земельних спорів.

Як і в попередніх Земельних кодексах, законодавцем виокремлено главу 25 «Вирішення земельних спорів» у розділі п'ятому акта, яка в первинній редакції включала лише чотири статті: 158–161, що, на нашу думку, недостатньо.

Відповідно до частини першої статті 158 законодавчого акта органами, уповноваженими на розгляд земельних спорів, виступають: суди, органи місцевого самоврядування, а також органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Протягом наступних років до вищевказаної глави 25 внесено зміни та доповнення п'ятьма законодавчими актами.

Законом України «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо скорочення строку відведення земельних ділянок для містобудівних потреб» [8] від 22 грудня 2011 року запроваджено зміни щодо строку розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування шляхом його скорочення з одного місяця до десяти днів.

Наступні зміни запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та

координується через відповідних міністрів» [9] від 16 жовтня 2012 року № 5462-VI.

Нововведення стосувалися лише щодо зміни назви державного органу, уповноваженого на вирішення земельних спорів. З саме слова «органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів» замінено на слова «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин» [9].

Значущим у вирішенні земельних спорів виступає також Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [10].

Законодавцем у статті 158 Земельного кодексу України суттєво звужено перелік суб'єктів, уповноважених на вирішення земельних спорів у державі. Зокрема, з їх переліку виключено «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин».

Оскільки «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин» позбавлений права вирішувати земельні спори, то цілком логічними виступають зміни, запроваджені до частини п'ятої статті 158, а також статей 159 та 161 Земельного кодексу України.

Також органам місцевого самоврядування надано право вирішувати земельні спори у межах територіальних громад, у тому числі щодо обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

У цьому випадку посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані володіти знаннями щодо наявних земельних сервітутів та обмежень щодо використання земель, керуючись нормами не лише Земельного кодексу України (в тому числі глави 16, 16-1, статей 125, 126, 126-1 акта), але й нормами Цивільного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Варто пригадати, що, згідно з частиною третьою статті 158 Земельного кодексу, органи місцевого самоврядування у межах території

територіальних громад вирішують основні чотири види земельних спорів. З саме щодо:

- 1) меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян,
- 2) обмежень у використанні земель та земельних сервітутів,
- 3) додержання громадянами правил добросусідства,
- 4) розмежування меж районів у містах [7].

Ми погоджуємося з О. Бурцевим, що спори, які виникають у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, часто виникають внаслідок недотримання правил добросусідства та невідповідності встановлених меж, які зафіксовані у правовстановлюючих документах [11, с. 92].

Закон України № 1875-IX від 16 листопада 2021 року «Про медіацію» [12], який набрав чинності 15 грудня 2021 року, доповнив Земельний кодекс України новою статтею 158-1 та запровадив істотні зміни щодо способів вирішення земельних спорів у державі.

Варто зауважити, що вирішення земельних спорів за допомогою засобів медіації є досить поширеною практикою як у Європейському Союзі, так і в інших країнах. Так, у більшості зарубіжних країн (Німеччині, США, Словенії, Нідерландах та ін.) розвивається інститут інтегрованої (судової) медіації [13, с. 455].

Законодавець за взаємної згоди сторін земельного конфлікту дає можливість їм використати прийоми медіації за допомогою спеціального суб'єкта – медіатора для пришвидшення вирішення спірної ситуації, враховуючи при цьому особливості норм, встановлених Земельним кодексом держави.

Відповідно до частини другої вищевказаної статті 158-1 законодавець поклав на органи, уповноважені на вирішення земельних спорів, сприяти примиренню сторін земельного конфлікту.

У частині третій встановлено, що договір про проведення медіації, а також угода, яка укладається за результатами медіації щодо земельних спорів, повинні бути укладені в письмовій формі [7].

У випадку, якщо за результатами такої угоди не відбулося її виконання або здійснено неналежне виконання медіаційної угоди, то тоді сторони мають право звернутися до належних органів, зокрема, до суду.

Одним з найпоширеніших способів захисту земельних прав та інтересів виступає судовий захист. Вимоги щодо умов та порядку вирішення земельних спорів у судових інституціях передбачені чинним українським законодавством, зокрема Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України та Кодексом адміністративного судочинства України, а також не слід забувати про Земельний кодекс України [14, с. 160].

Має рацію Ю. Юрченко, стверджуючи, що, здійснюючи судову практику із розгляду судових спорів, формується своєрідний «окремий вид мистецтва» [15].

При цьому С. Матчук вказує, що судова практика у земельних спорах паралельно розвивається різними юрисдикціями, суди посідають діаметрально протилежні позиції в однакових за контекстом обставин справах як у вирішенні питання юрисдикції суду, так і щодо правозастосування у вирішенні конкретного спору по суті [16, с. 113].

Зміни, запроваджені Законом України від 19 жовтня 2022 р. № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [17], стосуються окремих питань виконання рішення органів місцевого самоврядування за результатами вирішення земельних спорів.

Відповідно до вищевказаного Закону у частині третій статті 161 Земельного кодексу України виключено слова «сільськогосподарського призначення».

Передбачено, що виконання рішення органу місцевого самоврядування щодо земельного спору не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат лісгосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства.

Таким чином, вирішення земельного спору щодо відшкодування збитків та втрат сільськогосподарського призначення не належить до повноважень органів місцевого самоврядування та повинне вирішуватися лише у судовому порядку.

Це також вважається необхідним у зв'язку з військовими діями на теренах України, особливо на півдні та сході, які спричинили руйнівний вплив на стан земель та навколишнього природного середовища в державі.

Аналізуючи практику розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування, А. Ліскова доходить висновку, що колективна форма прийняття рішень щодо земельних питань є неефективною та пропонує створення в органі місцевого самоврядування земельного відділу зі статусом окремої юридичної особи [18, с. 66].

Земельний спір виникає з приводу дійсного або можливого порушення конкретних земельних прав, а в деяких випадках щодо зобов'язання інших суб'єктів спору додержуватись обов'язків, визначених законодавством [19, с. 284].

Законодавчого визначення поняття земельного спору не встановлено. Науковці розглядають вузьке та широке поняття земельного спору.

Аналізуючи норми чинного українського законодавства, праці науковців та практиків, вважаємо, що земельний спір – це комплексне правовідношення, що базується на конфлікті (розбіжностях) суб'єктів земельних правовідносин, які формуються у процесі виникнення, зміни, використання (реалізації) та припинення земельних прав та інтересів вказаних суб'єктів, у зв'язку з їх невізнанням, оспорюванням та порушенням, а також пов'язаних із земельними – майнових та реєстраційних спорів, які порушують права та законні інтереси власників та землекористувачів земельних ділянок [14, с. 159].

Переваги розгляду спорів за допомогою процедур медіації, зокрема за участю фермерських господарств, розглянуто нами у попередніх дослідженнях [20, с. 199–200].

В умовах воєнного стану в Україні найбільш перспективною формою медіації під час розгляду цивільних спорів виступає онлайнова медіація. Яка так само може бути основною або попередньою формою (фазою) до офлайнової медіації [20, с. 200].

Така ж практика щодо використання засобів медіації повинна застосовуватися щодо вирішення земельних спорів не лише у судовому порядку, але й під час розгляду земельних конфліктів органами місцевого самоврядування.

Також до проведення медіації вправі залучати нотаріуса-медіатора, який має відповідний сертифікат. Законодавець наділив професійне об'єднання нотаріусів, а саме Нотаріальну палату України як юридичну особу, правом видавати відповідний сертифікат. Таким правом можуть скористатися як нотаріус, так і завідувач державної нотаріальної контори, а також завідувачий державним нотаріальним архівом та нотаріус цього ж архіву.

Видається, що вищевказані суб'єкти будуть проводити медіацію з метою запобігання конфліктів (спорів) у майбутньому або щодо врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у цивільних, сімейних, спадкових справах [21, с. 77].

У посвідченні правочинів державними та приватними нотаріусами щодо нерухомого майна, в тому числі щодо земельних ділянок, використовують відомості системи Єдиних реєстрів України.

Під час вчинення окремих видів нотаріальних дій, зокрема правочинів, нотаріуси не лише отримують відомості з вказаних реєстрів, але й вносять до них відомості не лише щодо вчинених нотаріусами нотаріальних дій, але й, наприклад, вправі вносити відомості (реєстраційні дії) про укладені договори оренди, емфітевзису, що є електронним доказом їх укладення [22, с. 62].

Вважаємо перевагою проведення медіації нотаріусами-медіаторами у вирішенні певних спорів щодо права власності та права користування земельними ділянками, адже сторони конфлікту, окрім письмового укладення меді-

аційної угоди, можуть за взаємною згодою завершити спір шляхом укладення в нотаріальному порядку відповідного правочину з наступною реєстрацією його в Державному реєстрі речових прав.

Висновки. Розвиток правового та законодавчого регулювання інституту вирішення земельних спорів в Україні пройшов довгий шлях та зазнав суттєвих змін та доповнень.

У результаті проведеної наукової розвідки доходимо висновку про виокремлення трьох основних етапів розвитку законодавчого регулювання інституту земельних спорів за часів незалежної України, а саме: I етап: 1990–2001 роки; II етап – 2001–2020 роки, III етап розпочався у 2022 році та триває дотепер.

Земельний кодекс 1990 року, у тому числі у редакції 1992 року, більш детально регулював порядок вирішення земельних спорів.

Майбутнє у вирішенні земельних спорів і конфліктів полягає у найширшому використанні засобів медіації, яку також вправі проводити нотаріуси-медіатори.

У випадку вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування видається за доцільне, щоби такими питаннями займалися кваліфіковані посадові особи, які володіють знаннями в юриспруденції.

Подальші розвідки щодо вирішення земельних спорів полягатимуть у більш детальному вивченні практики розгляду земельних конфліктів як органами місцевого самоврядування, так і судами.

Список використаних джерел:

1. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. Київ : Алерта, 2013. 512 с.
2. Земельний кодекс Української РСР від 08.07.1970 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text>.
3. Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Шульга М. В. Земельне право України : підручник. Київ : Вид. Дім «Ін Юре». 2008. 600 с.
4. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1(42). С. 75–81.
5. Земельний кодекс Української РСР від 18.12.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text>.
6. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР : Закон України від 13.03.1992 р. № 2196-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text>.
7. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
8. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо скорочення строку відведення земельних ділянок для містобудівних потреб : Закон України від 22.12.2011 р. № 4215-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4215-17#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів : Закон України від 16.10.2012 р. № 5462-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5462-17#n214>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n159>.
11. Бурцев О. В. Земельні межові спори: різновиди та їх особливості. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 127. С. 88–94.
12. Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
13. Грекова О. О., Зозуля А. О. Медіація як альтернативна процедура вирішення земельних спорів : вітчизняний та зарубіжний досвід. *Молодий вчений*. 2020. № 4(80). С. 453–456.
14. Долинська М. С. Мировна угода сторін при розгляді земельних спорів в порядку цивільного судочинства України: актуальні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2023. № 3. С. 157–164.
15. Юрченко Ю. Спори щодо оренди землі: судова практика 2022. *Юридична газета*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendi-zemli-sudovapraktika-2022.html>.

16. Матчук С. Деякі питання розмежування підвідомчості при розгляді земельних спорів. *Юридична наука*. 2018. № 2(80). С. 109–116.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n17>.
18. Ліскова А. К. Аналіз судової практики щодо дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в земельних спорах. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Том 3. № 1 (3). С. 61–68.
19. Земельне право України : навчальний посібник / За загальною редакцією Мироненко В. П. Київ : Алерта. 2018. 350 с.
20. Долинська М. С. Правове значення результатів, досягнутих у процесі медіації, до закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві за участю фермерських господарств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 197–200.
21. Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 74–78.
22. Dolynska M. Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2023. Vol. 6, No. 4. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.58>.

References:

1. Miroshnychenko, A. M. (2013). *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Land law of Ukraine: textbook]*. Kyiv : Alerta. 512 p. [in Ukrainian].
2. Zemelnyj kodeks Ukrayinskoyi RSR [Land Code of the Ukrainian SSR] vid 08.07.1970 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text/> [in Ukrainian].
3. Semchyk, V. I., Kulynych, P. F., & Shulga, M. V. (2008). *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Land law of Ukraine: textbook]*. Kyiv : Vyd. Dim "In Yure". 600 p. [in Ukrainian].
4. Shulga, M. V., Ignatenko, I. V., & Fedchyshyn, D. V. (2022). Zakonodavchi novely shhodo vyrishennya zemelnyh sporiv [Legislative amendments on the resolution of land disputes]. *Prykarpatskyj yurydychnyj visnyk*, 1 (42), 75–81 [in Ukrainian].
5. Zemelnyj kodeks Ukrayinskoyi RSR [Land Code of the Ukrainian SSR] vid 18.12.1990 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennya zmin i dopovnen do Zemelnogo kodeksu Ukrayinskoyi RSR [On introducing changes and additions to the Land Code of the Ukrainian SSR]: Zakon Ukrainy vid 13.03.1992 r. No. 2196-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text> [in Ukrainian].
7. Zemelnyj kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. No. 2768-III. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do Zemelnogo kodeksu Ukrainy shhodo skorchennya stroku vidvedennya zemelnyh dilyanok dlya mistobudivnyh potreb [On making changes to the Land Code of Ukraine regarding the shortening of the term of allocation of land plots for urban planning needs]: Zakon Ukrainy vid 22.12.2011 r. No. 4215-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4215-17#Text/> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo diyalnosti Ministerstva agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy, Ministerstva socialnoyi polityky Ukrainy, inshyh centralnyh organiv vykonavchoyi vlady, diyalnist yakyh spryamovuyetsya ta koordynuyetsya cherez vidpovidnyh ministriv [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the activities of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, other central bodies of executive power, the activities of which are directed and coordinated through the relevant ministers]: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 r. No. 5462-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5462-17#n214> [in Ukrainian].
10. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo vdoskonalennya systemy upravlinnya ta deregulyaciyi u sferi zemelnyh vidnosyn [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the system of management and deregulation in the field of land relations]: Zakon Ukrainy vid 28.04.2021 r. No. 1423-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n159> [in Ukrainian].
11. Burcev, O. V. (2014). Zemelni mezhovi spory: riznovydy ta yih osoblyvosti [Land boundary disputes: types and their features]. *Problemy zakonnosti*, 127, 88–94 [in Ukrainian].
12. Pro mediacyu [About mediation: Law of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
13. Grekova, O. O., & Zozulya, A. O. (2020). Mediacya yak alternatyvna procedura vyrishennya zemelnyh sporiv: vitchyznyanyj ta zarubizhnyj dosvid [Mediation as an alternative procedure of land disputes resolution: domestic and foreign experience]. *Molodyj vchenyj*. 4(80), 453–456 [in Ukrainian].

14. Dolynska, M.S. (2023). Myrova uгода storin pry rozglyadi zemelnyh sporiv v poryadku cyvilnoho sudochynstva Ukrayiny: aktualni aspekty pravovoho reguluvannya [Settlement agreement of the parties when considering land disputes in the civil judiciary of Ukraine: current aspects of legal regulation]. *Naukovyy visnyk LvDUVS. Seriya yurydychna*, 3, 157–164 [in Ukrainian].
15. Yurchenko Yu. (2022). Spory schodo orendy zemli: sudova praktyka [Land lease disputes: case law]. *Yurydychna gazeta*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendy-zemli-sudova-praktika-2022.html> [in Ukrainian].
16. Matchuk, S. (2018). Deyaki pytannya rozmezhuvannya pidvidomchosti pry rozglyadi zemelnyh sporiv [Some aspects of separation of the subject matter jurisdiction in land disputes]. *Yurydychna nauka*, 2(80), 109–116 [in Ukrainian].
17. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrayiny shhodo vidnovlennya systemy oformlennya prav orendy zemelnyh dilyanok silskogospodarskoho pryznachennya ta udoskonalennya zakonodavstva shhodo ohorony zemel [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the restoration of the system of registration of lease rights for agricultural land plots and improvement of legislation on land protection]: Zakon Ukrayiny vid 19.10.2022 r. No. 2698-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n17> [in Ukrainian].
18. Liskova, A.K. (2023). Analiz sudovoyi praktyky schodo dyskrecijnyh povnovazhen organiv miscevoغو samovryaduvannya v zemelnyh sporah [Analysis of judicial practice regarding the discretionary powers of local self-government bodies in land disputes]. *Pravnychyj chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylya Stusa*, Vol. 3, 1(3), 61–68 [in Ukrainian].
19. Zemelne pravo Ukrayiny: navchalnyj posibnyk (2018) [Land law of Ukraine: a textbook]. (Myronenko, V.P., Ed.). Kyiv : Alerta. 350 p. [in Ukrainian].
20. Dolynska, M.S. (2022). Pravove znachennya rezultatyv, dosyagnutyh u protsesi mediacyi, do zakonchennya provadzhennya bez uhvalennya rishennya sudu v cyvilnomu sudochynstvi za uchastyu fermerskyh gospodarstv [Legal significance of the results achieved in the mediation process before the completion of the proceedings without the adopting a court decision in civil judiciary involving farms]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, 11, 197–200 [in Ukrainian].
21. Dolynska, M. (2022). Mediacya yak odna iz funkcij ukrayinskoho notarialnoho procesu [Mediation as one of the functions of the Ukrainian notarial process]. *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo*, 2, 74–78 [in Ukrainian].
22. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*, Vol. 6, No. 4, 58–68 [in English].